

Magyar Tudomány

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. Alapítva: 1840

KEZDŐLAP ARCHÍVUM IMPRESSZUM KERESÉS

» A FÖLDRAJZ A TÖRTÉNELEM KULCSA 150 ÉVVEL EZELŐTT SZÜLETETT SIR HALFORD J. MACKINDER, A GEOPOLITIKA KLASSZIKUSA Szilágyi István

X

az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet • szortega (kukac)freemail. hu

A skót származású Halford John Mackinder 1861. február 15-én, Gainsborough-ban született, és 1947. március 6-án, Dorsetben hunyt el nyolcvanhat éves korában. Az angolszász geopolitikai iskola és geopolitikai gondolkodás egyik megalapítója és meghatározó egyénisége rendkívül mozgalmas, aktív és színes életet élt. Geoffrey Sloan szerint pályafutása öt embernek is elegendő karriert és elfoglaltságot kínált. „Tevékenykedett a felsőoktatás, a közoktatás, a diplomácia, a politika, a felfedezés és a közszolgálat területén” (Sloan, 1999, 16.). Geográfiát és történelmet tanult. Egyetemi diplomájának megszerzése után, 1887-től 1905-ig a földrajz professzora az Oxfordi Egyetemen. 1892-ben egyik alapítója és 1903-ig vezetője a Reading Egyetemnek. Három évvel később közreműködik a London School of Economics megszervezésében; 1903 és 1908 között az intézmény igazgatója. 1899-ben az Oxfordi Egyetemen segítette a Földrajzi Intézet létrehozását. Ugyanebben az évben expedíciót vezetett a Kenya-hegység meghódítására. 1902-ben megjelentette a brit szigetek első geomorfológiai összefoglalását tartalmazó *Britain and the British Seas* című művet. Mackinder nevéhez fűződik az angol–búr háborút követően a földrajz önálló tudományterületként történő beemelése és intézményesítése az angol felsőoktatásba. 1910 és 1922 között a konzervatív Liberális Unionista Párt glasgowi Camlachie körzetének parlamenti képviselője. 1919 és 1920 között jó barátjának, Lord Curzonnak külügyi államtitkárrá történő kinevezése után Dél-Oroszország brit főképviseelőjeként tevékenykedik.

szempontjából meghatározó jelentőségre tett szert az így keletkezett hatalmi űrt kitöltő, kisállamokra szabdalta Kelet-Európa térsége. Mackinder szerint újfent birodalmi vetélkedés színterévé vált a Nyugat-Európára és Kelet-Európára szakadt kontinens.

Ebben a geopolitikai helyzetben megtörtént a híressé vált „Aki uralkodik...” lépcsőzetes formula alkalmazásával a mackinderi stratégia újrafogalmazása. Mindez társult a németek és a szlávok közötti egyensúly megteremtésének, valamint a demokratikus ideálokból következő, egyenlőségen alapuló, teljes élettellel rendelkező, angolszász mintájú szövetségi rendszer létrehozásának ideájával.

„A magterületet eredetileg a vízgyűjtő területtel kapcsoltuk össze, de a történelem nem azt mutatja-e, hogy a stratégiai megfontolások alapján ez a fogalom kitérítendő? – olvashatjuk Mackinder sorait – Az emberi mobilitást és ezen mobilitás különböző módjait figyelembe véve egyértelmű, hogy mivel a szárazföldi hatalom le tudja zárni a Fekete-tengert, ennek a tengernek a teljes medencéjét a magterülethez tartozónak kell tekintenünk, és csupán a hajózási szempontból kevésbé értékes bajorországi Duna-szakaszra mondható, hogy kívül esik rajta.

Még egy körülményt kell megemlítenünk, és szemünk elé tárul a magterület teljes koncepciója, ahogy az a földrajzi és történelmi tényekből következik. A Balti-tengert ma már a szárazföldi hatalom lezárhatja [...] a mai körülmények között a szigetlakók flottái éppúgy nem tudnának behatolni a Balti-tenger területére, mint ahogy a Fekete-tengerbe sem tudtak.

A szóban forgó ügyben 1919 decemberében kelt Jelentés-e, majd 1920 januárjában a brit kabinetnek tett Előterjesztés-e a földrajzi szempontok és tudományos elemzések egymást szerencsésen kiegészítő dokumentumai. 1925-ben egyetemi tanárként vonul nyugdíjba. Közéleti és tudományos aktivitása azonban nem csökken. Pályája továbbra is felfelé ível. 1920 és 1939 között a Brit Birodalmi Hajózási Bizottság elnöke. 1932–1936 között a Londoni Királyi Földrajzi Társaság alelnöke. 1942-ig számos Királyi Bizottság tagja. 1943-ban az Amerikai Földrajzi Társaság a Charles P. Daly-éremmel tüntette ki. 1945-ben megkapta a Londoni Földrajzi Társaság legmagasabb elismerését. Saul Bernard Cohen szerint Sir Halford Mackinder egyik legnagyobb érdeme az, hogy előre látta a viktoriánus korszak végét (Cohen, 2009, 13.). A brit birodalmi érdekek védelmében a történelem, a földrajz, továbbá az európai és ázsiai civilizációk összekapcsolásával és a közöttük kimutatható összefüggések felvázolásával kidolgozta a kulcsövezetről (Pivot Area), a magterületről (Heartland), valamint a Földközi-óceáni Szövetségről (Midland Ocean) és Léna-vidékről (Lenaland) szóló elméletét. A világot zárt, egyensúlyon alapuló, de állandó mozgásban és változásban lévő rendszernek tekintette. Egymást követő, egymással mégis szoros kapcsolatban lévő, eltérő jellegzetességgel rendelkező történelmi korszakokra érvényes elméleti rendszerének máig ható relevanciája és jelentősége van. Annak ellenére, hogy Mackindert a geopolitika egyik atyjának tekinti a nemzetközi tudományos közvélemény, a kifejezést a skót származású földrajztudós műveiben nem használta. A fogalom mackinderi tartalma azonban írásaiból jól rekonstruálható. Molnár Gusztáv értelmezésében „A geopolitika – Mackinder nagyon egyszerű képlete értelmében – nem más, mint a globális hatalmi egyensúly kialakításának, illetve fenntartásának racionális »módszertana«. Ahhoz, hogy a módszer hatékony legyen, (vagyis a hatalmi érdekek sikeres érvényesítéséhez vezessen), nem kell más, mint a globális és/vagy regionális szinten jelentőséggel bíró államok vagy az államiság nem minden ismérvével rendelkező, de legalább bizonyos vonatkozásokban államszerűen működő birodalmak »gazdasági és stratégiai földrajzi feltételeinek«, valamint »a vetélkedő népek relatív számának, bátorságának, felszereltségének és szervezettségének« a

A stratégiai gondolkodás szelleméből fakadóan a magterület magában foglalja a Balti-tengert, a hajózható középső és alsó Duna-szakaszt, a Fekete-tengert, Kis-Ázsiát, Örményországot, Perzsiát, Tibetet, és Mongóliát [...] Nyilvánvaló, hogy a magterület a világszigeten belül olyan valódi fizikai tény, mint maga a világsziget az óceánon belül, bár határai nem olyan pontosan körülhatároltak.” (Mackinder, 1919, 139–143.)

„Most pedig osszuk fel Európát keleti és nyugati részre egy olyan vonal mentén, melyet az Északi-tengerig húzunk, úgy, hogy Velence és Hollandia a nyugati oldalon legyen, úgyszintén Németországnak az a része, mely az európai történelem kezdetétől fogva német volt, de Berlin és Bécs már keleten vannak, mivel Poroszországot és Ausztriát a németek csupán hatalmukba kerítették, és többé-kevésbé erőszakosan németesítették. Az ennek megfelelően felosztott térkép segítségével gondoljuk át az utolsó négy generáció történelmét; ez egy újfajta összefüggés felismeréséhez vezet bennünket.” (Mackinder, 1919, 154–155.)

Mackinder szerint Waterloo után Kelet-Európát három hatalom Szent Szövetsége egyesítette. Ausztria, Oroszország és Poroszország. Ezalatt a brit tengeri hatalom folytatta Nyugat-Európa bekerítését. 1850-ben Ausztria és Oroszország ugyanakkor nem járult hozzá ahhoz, hogy Poroszország uralkodója elfogadja az össznémet koronát, mivel ebben az esetben a hatalmi viszonyok eltolódása révén megvalósult volna Kelet-Európa és Poroszország virtuális egysége, és semmi sem szabott volna gátat a berlini vezetés térség feletti ellenőrzésének. 1850-ben tehát Kelet-Európa sajátos egysége bizonyágot nyert. Amikor azonban 1860-ban Bismarck Berlinben kancellár lett, a német egység porosz vezetéssel valósult meg. Kelet-Európa hatalmi központjává ezért Poroszország vált. A legutóbbi nagy háborúban már Kelet-Európa veszélygóca nem Szentpétervár, hanem Berlin lett. Ebből Mackinder szerint az a tanulság, hogy „Mind az inszuláris, mind pedig a félszigeti Nyugat-Európának szükségképpen szembe kell helyezkednie bármely hatalommal, mely kíséreltet tesz Kelet-Európa és a magterület erőforrásainak megszervezésére. E felfogás fényében mind Franciaország, mind Nagy-Britannia politikája az elmúlt száz évben nagyfokú következetességet mutat. Szemben álltunk a félnémet cári

számbavétele [...] Vagyis a geopolitika módszertanával hatékonyan csak az a hatalom élhet, amely megfelelő nagyságú területtel, gazdasági erőforrásokkal és népességgel, szilárd társadalmi-politikai berendezkedéssel és ennek megfelelően stabil kormányzattal, valamint – egyáltalán nem utolsósorban – globális cselekvőképességgel rendelkezik.” (Molnár, 2008, 46–47.)

Mackinder már említett felismerése szerint éppen a brit birodalmi hegemonián alapuló globális hatalmi egyensúly került veszélybe a huszadik század fordulóján. A Brit Birodalom 1900-ban több mint harmincmillió négyzetkilométert foglalt magában. A Föld lakosságának egynegyede tartozott hozzá. Mire azonban legnagyobb kiterjedését elérte, máris a hanyatlás szakaszába lépett. Ennek egyik jelét Mackinder az angol–búr háború tapasztalatai alapján, Orange és Transvaal tartományok Anglia ellen folytatott sikeres harcában vélte felfedezni. Álláspontja szerint 1900-ban véget ért a prekolumbiánus korszak. A világ a globális átalakulás posztolumbiánus szakaszába lépett. Az új történelmi korszakban a technikai-technológiai fejlődés következtében megváltozott a tér és az idő egymáshoz való viszonya. Csökkent a köztük lévő, fizikailag érzékelhető távolság. A tradicionális társadalom az intenzív, gyors felbomlás és változás periódusába lépett. Új népvándorlással felérő migrációs mozgalom bontakozott ki a világban. Ennek során Nagy-Britanniát és Írországot 1871 és 1911 között több mint tízmillió ember hagyta el. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok lakossága húszmilliót meghaladó bevándorlóval gyarapodott. Felerősödtek az ír önállósodási törekvések is, amelyek 1922-ben az Ír Szabadállam megteremtéséhez vezettek. A már említett gyors ütemű technikai-technológiai fejlődés és gazdasági fellendülés következtében egyre nagyobb jelentőségre tett szert a vasúti (és a légi) közlekedés és szállítás. Ez nem csupán a nemzetközi kereskedelemben, de a háborús jellegű katonai mozgások és manőverek területén is érezte hatását. 1890 és 1904 között megépült például a transz-szibériai vasútvonal. Ezáltal létrejött annak a lehetősége, hogy Oroszország fontos térségek birtokában szárazföldi hatalomból szárazföldi és tengeri hatalommá váljék. Ez a törekvés az orosz–japán háborúban már nyomon

birodalommal, mert évszázadokon keresztül Oroszország volt az uralkodó és fenyegető erő mind Kelet-Európában, mind a magterületen. Szemben álltunk a Német Császársággal, mert Németország Kelet-Európában átvette az irányítást a cároktól, letiporta volna a lázadó szlávokat és uralkodóvá vált volna Kelet-Európában és a magterületen [...] amennyiben nem akarunk bajt hozni a jövőre, a jelenben nem fogadhatjuk el a háború utáni helyzet rendezésének egyetlen olyan módját sem, amely a németek és a szlávok közötti feszültséget nem rendezi véglegesen Kelet-Európában. A németek és a szlávok között egyensúlyt kell teremteni, és mindkét népnek teljesen függetlennek kell lennie. Nem hagyhatunk ilyen feszült helyzetet Kelet Európában és a magterületen, mivel az a jövőben új ambícióknak ad terepet, hiszen az előző veszélyből is alig tudtunk kilábalni...

*Aki uralkodik Kelet-Európán,
kormányozza a magterületet,
Aki uralkodik a magterületen,
kormányozza a világszigetet,
Aki uralkodik a világszigeten,
kormányozza a világot.”*

(Mackinder, 1919, 178.,194.)

Az 1919-ben közzétett mackinderi írásmű fontos részét képezik az új világrend demokratikus berendezkedésére és működésére vonatkozó fejtegetések. Mackinder leszámol a hanyatlás jeleit mutató brit birodalmi hegemoniával. Nemzetközi szinten az államok közötti kapcsolatokban meghatározó befolyást tulajdonít a jogegyenlőségen alapuló szövetségi rendszernek. Nemzeti keretek között, az államokon belüli viszonyokban univerzális jelleggel ruházza fel az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Dél-Afrikában működő föderális berendezkedést. Támogatja a Nagy-Britanniában megnyilvánuló ír és skót devolúciós törekvéseket is. „A szövetségi hatalom, legyen szó a Népszövetségről vagy az egyes nemzetekről, teljes kifejlődésű közösségekből tevődik össze, éppen ezért természeténél fogva nem törekedhet birodalomépítésre, hiszen minden szinten az emberiség kiegyensúlyozott rendjére támaszkodik.” (Mackinder, 1919, 260.) A könyv utolsó mondatai eddigi reálpolitikai megnyilvánulásával és elemzéseivel ellentétben,

követhető volt. A globalizálódott posztkolumbiánus korszakban megváltozott tehát a szárazföldi és a tengeri hatalom közötti viszony. Az új történelmi szakaszban a hegemoniaviszonyok a szárazföldi berendezkedés javára módosultak. Ez az előny halmozottan jelentkezik a szárazföldi és tengeri jellegzetességeket egyaránt felmutatni képes Oroszország, valamint a dinamikus fejlődést produkáló Németország esetében. Mindezek a tényezők és változások veszélyeztetik a zárt nemzetközi rendszeren belül létrejött hatalmi egyensúlyt és a brit birodalom hegemoniáját. Ennek leküzdése érdekében Mackinder egyrészt az angol érdekeket szolgáló külpolitikai és gazdasági együttműködést eredményező nemzetközösség-szerű szövetség létrehozására tett javaslatot. Másrészt, elkerülhetetlennek látta a liberális államberendezkedés reformját. A megváltozott geopolitikai helyzetben felhívta a figyelmet végül két, történelmi perspektívával rendelkező szárazföldi hatalom – Németország és Oroszország – közötti lehetséges szövetség veszélyeire. Felfogása szerint a kontinentális hatalmi egyensúly és a brit birodalmi hegemonia érdekében e koalíció létrejöttét meg kell akadályozni. A századelőn Mackinder az Egyesült Államok kontinentális és világrendszer szintű jelenlétével még nem számolt. Az USA-t a Csendes-óceán térségére és Latin-Amerikára koncentrálo keleti hatalomnak tekintette, amely az európai egyensúlyt nem közvetlenül, hanem Oroszországon keresztül befolyásolja. A vázolt gondolatmenet földrajzi-stratégiai és a térség specifikus geopolitikai következményeinek nyilvános kifejtése 1904. január 25-én történt meg.

1904 – A földrajz a történelem kulcsa

A jelzett napon került sor Mackinder *The Geographical Pivot of History* (A földrajz a történelem kulcsa) című előadására a Brit Királyi Földrajzi Társaságban, majd a *Geographical Journal* 1904. áprilisi számában a publikálására (Mackinder, 1904, 421–437.). Elemzésünkben ezt a tanulmányt használjuk. Magyarul a műből részletek olvashatók a *Geopolitikai Szöveggyűjtemény* című könyv 16–27. oldalain (Csizmadia et al., 1999, 16–27.).

„Amikor a távoli jövő történései visszatekintenek azokra a századokra, melyekben mi élünk, és olyan perspektívából látják majd, mint

a nemzetközi viszonyok elmélete Woodrow Wilson amerikai elnök által képviselt idealista paradigmájának tételeit idézik.

1943 – Földközi-óceán (Midland Ocean) – Léna-vidék (Lenaland) elmélet

Tapasztalhattuk, hogy Mackinder olyan folytonosan megújuló és önmagát megújító, a nemzetközi viszonyokban végbemenő elmozdulásokat jövőre orientált és rendszeralkotó jelleggel tükröző, dinamikusan változó világképet vázolt fel, amely az állandó mozgás és módosulás állapotában van. 1943 júliusában a *Foreign Affairs* 4. számában *A kerek világ és a béke megnyerése* (The Round World and the Wining of the Peace) című cikkében a nemzetközi viszonyok második világháborút követő rendszerével kapcsolatban fogalmaz meg alapvető jelentőségű gondolatokat és megfontolásokat. Ebben az írásában ártértékeli a tengeri és a szárazföldi hatalom egymáshoz való viszonyának stratégiai kérdéseit. Tanulmánya bevezető részében áttekinti az 1904-ben és 1919-ben megfogalmazott koncepcióját. Elveti azt az 1919 óta híressé vált tételét, mely szerint a magterület feletti uralom egyben a világsziget feletti uralommal azonos, s felteszi a kérdést: „... vajon a modern háború viszonyai között a »Magterület« néven kidolgozott stratégiai koncepcióm veszített-e jelentőségéből?” (Mackinder, 1943, 595.)

Annak ellenére, – folytatja – hogy a magterület értelmezése és kiterjedése az elmúlt évtizedekben megváltozott, „Nem habozok kijelenteni, hogy az általam vázolt magterület koncepció ma sokkal inkább érvényes és hasznos, mint volt húsz vagy negyven évvel korábban.” (Mackinder, 1943, 603.)

Mackinder 1943-as felfogásában a magterület mindenekelőtt a Szovjetunió központi részét képező Eurázsia erdő- és sztyeppövezetére terjed ki. „A magterület Eurázsia északi részét és belső övezeteit foglalja magában. A sarkvidéki partvonalától a központi sivatagokig húzódik, nyugati határát a Balti-tenger és a Fekete-tenger közötti széles földszoros alkotja. A fogalom nem teszi lehetővé a térkép szerinti pontos meghatározást, mivel három egymástól elváló, de egymást erősítő, nem pontosan egybeeső természetföldrajzi jellegzetességen alapszik.” (Mackinder, 1943, 597–598.)

A Föld legnagyobb kiterjedésű síkságán nagy

mi az egyiptomi dinasztiákat, – olvashatjuk Mackinder előadásának első mondatát – nagyon is elképzelhető, hogy az elmúlt négyszáz évet úgy írják le, mint a kolumbuszi kort, mely nem sokkal 1900 után véget ért. [...] Mostantól kezdve, a posztkolumbuszi korban [...] újra egy zárt politikai rendszerrel kell számolnunk. [...] Talán e tény valamilyen féltudatos felismerése az egész világ államférfiainak a figyelmét a területi expanzióról a viszonylagos hatékonyságért való küzdelem irányába tereli.

Éppen ezért úgy tűnik, hogy a jelen évtizedben vagyunk először abban a helyzetben, hogy a teljesség bizonyos fokával megkíséreljük feltárni az összefüggést a nagyobb földrajzi és a nagyobb történelmi általánosítások közt. Most először felismerhetünk valamit a világ jelenségeinek és eseményeinek valódi viszonyáról, és talán találhatunk egy formulát, mely az egyetemes történelem földrajzi okozati tényezőinek legalább is bizonyos aspektusait kifejezi.” (Mackinder, 1904, 421–422.)

Mackinder előadása további részében Európa és Ázsia eltérő társadalomfejlődését meghatározó történelmi folyamatokra, és azok következményeként a civilizációs különbségek bemutatására, magyarázatára, valamint a nagy erőfeszítéseket és az azokból táplálkozó eszméket életre keltő elemi erejű tényezők vizsgálatára összpontosít. „Ezért arra kérem Önöket, – fordul hallgatóságához – hogy egy pillanatra Európát és az európai történelmet Ázsia és az ázsiai történelem alárendeltjeként vegyék szemügyre, mert az európai civilizáció a szó szoros értelmében az ázsiai invázió elleni évszázados küzdelem eredménye.” (Mackinder, 1904, 423) Ázsia és Európa történelmét a turáni nomád törzsek inváziója elleni küzdelem alakította. Ennek más volt az eredménye Nyugaton, és más következményekkel járt az orosz és részben a lengyel sztyeppéken. „Míg Nyugat-Európa tengerparti népei elborították az óceánt flottáikkal, gyarmatosították a kontinensek széleit, és különböző mértékben adófizetőiké tették Ázsia óceáni partvidékét, addig Oroszország megszervezte a kozákokat, akik az északi erdőségekből előtörve biztosították a sztyeppe rendjét. Így Oroszország saját nomádjait állította szembe a tatár nomádokkal. A Tudor-évszázad, amely szemtanúja volt Nyugat-Európa tengeri terjeszkedésének, úgyszintén

hajózható folyókon, amelyek közül egyesek elérhetetlenek az óceánról, mivel jéggel borítottak, mások pedig olyan belső vizekbe ömlenek, mint a Kaszpi-tenger, amelynek nincs kijárata az óceánra; harmadrészt pedig olyan nagy sivatagokon, amelyek egészen az elmúlt százötven évig ideális feltételeket teremtettek a tevén és lovakon közlekedő nomádok számára. „...a magterület tehát elegendő természetföldrajzi bázisul szolgál a stratégiai gondolkodás számára” (Mackinder, 1943, 598.) – fogalmaz Mackinder. „Jelen szándékunk arra irányul, hogy a kívánatos pontosság követelményeinek megfelelően kijelenthessük: a Szovjetunió területe megfelel a magterületnek, egy irány kivételével. Ezt a jelentős kivételt kijelölve, engedtessek meg, hogy meghúzzuk annak közvetlen határvonalát, amely 5500 mérföld hosszú, és amely a Bering-szorostól nyugatra, Romániáig húzódik. A Bering-szorostól háromezer mérföldnyire a határvonal átszeli a Jenyiszej folyót, amely Mongólia határaitól északra a Jeges-tengerhez vezet [...] A terület fő jellegzetességét megjelenítő hatalmas Léna folyóról Léna-vidéknek nevezném e térséget. Ez nem képezi az oroszországi magterület részét.” (Mackinder, 1943, 598.) A brit földrajztudós a térség nagyságát hárommillió, három és negyed millió mérföldre teszi. Lakosainak száma azonban csupán hatmillió. Természeti erőforrásokban és ásványi kincsekben igen gazdag térségről van szó.

A Léna-vidéktől nyugatra húzódik az orosz magterület, amelynek észak–déli és kelet–nyugati irányú kiterjedése egyaránt 2500 mérföld. Lakosainak száma 170 millió. Stratégiai értéke könnyen belátható, ha egy hasonlóan kompakt területtel rendelkező állammal, Franciaországgal vetjük egybe – olvashatjuk Mackinder érvelését. Az orosz magtárségek négyszer több lakossal és hússzor nagyobb területtel rendelkeznek, mint Franciaország. A Heartland hatalmas erőforrásai a Léna-vidék természeti tartalékaival kiegészülve stratégiaileg rendkívül előnyös pozíciót biztosítanak Oroszországnak. Ezért, „...ha a Szovjetunió e háborúban Németországot meghódítja, a Föld legnagyobb szárazföldi hatalma lesz. Sőt, stratégiaileg a legszilárdabb védelmi helyzetbe kerül. A magterület a Föld legnagyobb természetes hatalmi erődjé. Mindezidáig a történelem létszámban és minőségben ekkora erővel rendelkező garnizont

megtapasztalta, hogy Moszkvából orosz erőket vezényeltek át Szibériába. A lovasok keleti irányú, ázsiai rajtaütése majdnem olyan politikai következményekkel bíró esemény volt, mint amilyen a Jóreménység-fokának megkerülése, jóllehet e kétfajta mozgásirány sokáig nem érintkezett egymással. [...] A transzkontinentális vasutak azonban manapság átalakítják a szárazföldi hatalom feltételeit, és sehol sincs akkora hatásuk, mint Eurázsia elzárt belső területein [...] Nem a világpolitika kulcsövezete-e Euráziának az a hatalmas térsége, mely elérhetetlen a tengeri közlekedés számára, de a múltban nyitva állt a lovas nomádok előtt, és napjainkban kialakulóban van a vasúti hálózata?” (Mackinder, 1904, 433–434.)

A kulcsövezet tehát Eurázsia térsége. Oroszország pedig az az állam, amelyik a stratégiai pozíciója birtokában átveszi a hajdani Mongol Birodalom szerepét. „Azt a stratégiailag központi helyet foglalja el a széles világban, mint Európában Németország [...] Az sem valószínű, hogy bármiféle lehetséges társadalmi változás érintheti létének főbb földrajzi korlátaihoz való alapvető viszonyát” (Mackinder, 1904, 436.) – fogalmazza meg zseniális meglátását a brit tudós.

A kulcsövezeten kívül egy nagy belső vagy marginális peremív (inner or marginal crescent) található. Ott helyezkedik el Németország, Ausztria, Törökország, India és Kína. A külső vagy szigeti peremívet (lands of outer or insular crescent) Nagy-Britannia, Dél-Afrika, Ausztrália, az Egyesült Államok, Kanada és Japán alkotja. Mackinder a veszélyt a kulcsállam javára felboruló erőegyensúlyban látja. Ennek eredményeként Oroszország kiterjeszkedhetne, kiterjeszhetné befolyását és uralmát Eurázsia peremterületeire. E hatalmas kontinentális erőforrások megszerzését flottaépítésre használná fel, és ez előrevetítené egy világbirodalom megszületését. Ez megtörténhet abban az esetben is, ha Németország szövetségre lép az orosz cárral. Ezt, mivel az európai hatalmi egyensúly teljes felborulását eredményezné, mindenképpen meg kell akadályozni. Ennek sikeréhez Nagy-Britannia és Franciaország stratégiai szövetségére épülő, belső és külső peremív koalíciójára van szükség. A kulcsövezet feletti birtoklás és az abból fakadó következtetések levonása nem konkrét országgal kapcsolatos előfeltételek függvénye. „Földrajztudósként beszélek. – folytatja Mackinder

nem produkált.” (Mackinder, 1943, 601.)

A szabadság védelme érdekében ezt a hatalmi koncentrációt ellensúlyozni kell. Keleten, a magterületen szárazföldi hatalommal, Németország magára találásával nyugaton, az észak-atlanti medencében tengeri hatalom révén. A Földközi-óceán övezetében (Midland Ocean) így találkozik Amerika, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Nyugat-Európa és a parti zóna. Az angol nyelvű népek összefogásán alapuló, az Egyesült Államok vezette Észak-Atlanti Szövetség (az 1949-ben létrejött NATO!) alkalmas arra, hogy a légi erővel kiegészült tengeri hatalom visszaszerzett előnyének birtokában a magterület természetes hatalmi erődjét semlegesítse, a Szovjetuniót feltartóztassa. A béke megnyerése az új koncepció jegyében az Aki kormányozza a magterületet, uralkodik a világszigeten, Aki kormányozza a világszigetet, uralkodik a világban formulát öltötte. Ez egyben biztosítja „az emberi létezés hatalmi egyensúlyát a Földön. És a boldogságot, mert egyensúlyon és szabadságon alapul” (Mackinder, 1943, 605.) – olvashatjuk a brit földrajztudós és geopolitikus írásának utolsó mondatát.

A 3. ábra a Mackinder által vázolt világkép jegyében a középpontba a Földközi-óceáni medencét, a magterületet és a Léna-vidéket állítja. Ezeket Saul Bernard Cohen térképén északról és délről egy hatalmi és befolyási úrt megjelenítő övezet (Mantle of Vacancies), valamint a Dél-atlanti óceáni medence (South Atlantic Ocean Basin) és az Ázsiai monszunövezet országai (Asiatic Monsoon Lands) veszik körül.

Összegzés

Sir Halford John Mackinder gazdag életpályája még gazdagabb szellemi örökséggel párosult. A brit birodalmi eszme és a tengeri hatalom dominanciája fenntartásának adott történelmi korszakokban felmerülő feltételeit tanulmányozva jutott el a kulcsövezet, a magterület, a világsziget, a Földközi-óceáni szövetség, a Léna-vidék koncepciójának megfogalmazásáig. Elméleti rendszerében központi szerepet játszik a földrajzi környezet hosszú távú, állandó, történelmet, civilizációk együttműködését, változását és viszonyát, államok és politikai entitások fejlődését meghatározó hatása. Az emberi történelmet a világorganizmus részeként magyarázza és

– A politikai erő tényleges egyensúlya bármely adott pillanatban természetesen egyrészt a gazdasági és stratégiai földrajzi feltételek, másrészt pedig a vetélkedő népek relatív bátorságának, felszereltségének és szervezettségének a függvénye [...] Talán helyénvaló – összegzésképp – nyíltan kimondani: ha a belső területek fölötti ellenőrzést Oroszország helyett egy új hatalom gyakorolná, ez sem csökkentené a kulcspozíció földrajzi jelentőségét.” (Mackinder, 1904, 437.)

Mackinder 1904-ben az erőegyensúly felbomlása és a brit hegemonia csorbítása szempontjából Németországot ítélte veszélyesebbnek. Ezért a Franciaországgal való szövetséget támogatta. Az 1904-ben kötött angol–francia megállapodással, az entente cordiale kezdeményezésével Anglia megteremtette Nyugat-Európát mint egységes geopolitikai térséget. Tizenöt évvel később megjelent, *Demokratikus ideálok és a valóság* című művében Mackinder Európát Nyugat-Európára és Kelet-Európára osztja. A magterület-koncepció jegyében készített felosztás a második világháború után vált történelmi realitássá.

1919 – A magterület (Heartland)-elmélet

Mackinder kulcsövezet koncepciója a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások hatására 1919-ben módosult. Az első világháború befejezése Mackindert Oroszországgal és Németországgal, valamint a hatalmi erőviszonyok jövőbeni földrajzi-geopolitikai alakulásával kapcsolatos feltevéseinek újragondolására készítette.

Az 1919-ben publikált *Demokratikus ideálok és a valóság* (Democratic Ideals and Reality) című könyvében két új geostratégiai fogalmat vezetett be. Az 1904-ben született kulcsövezetet földrajzi értelemben kiszélesítve megjelent a magterület (Heartland), valamint az Eurázsia szárazföldi térségeit és a déli magterületnek nevezett Afrikát magában foglaló világsziget (World Island) kategóriája. Ahogyan a 2. ábra is mutatja, Mackinder a magterület részének tekintette az általa stratégiai kiegészítés (strategical addition) névvel illetett Kelet-Közép-Európát. Külön nevesítésre került az európai tengerpart (European coastland) és az Indiát, valamint Kínát magában foglaló ázsiai monszun tengerpart

vizsgálja. Rávilágít a földrajz és a politikai döntések közötti kapcsolatokra. A nemzetközi viszonyok alakulása szempontjából megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít az államok földrajzi elhelyezkedésének, a technikai haladás által is befolyásolt földrajzi térnek, a sajátos jellemzőkkel rendelkező övezeteknek és az ebből a tényből fakadó következményeknek. Három tudományág – a földrajz, a történelem és a nemzetközi viszonyok elmélete – párhuzamos vizsgálatával és összekapcsolásával, interdiszciplináris szemléletmódjával egyik szellemi magalapozója lett a második világháború után kialakuló nemzetközi rendszernek. A feltartóztatás doktrínájának, az Észak-Atlanti Szövetség létrehozásának, az európai integráció megteremtésének, a civilizációk találkozásának és versengésének gondolata egyaránt nevéhez köthető.

A tanulmány a TÁMOP-4. 2. 2. /B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt keretében készült.

Kulcsszavak: geopolitika, kulcsövezet, magterület, világsziget, Földközi-óceáni szövetség, Léna-vidék

IRODALOM

- Blouet, Brian William (1987): Halford Mackinder: A Biography. College Station, Texas A&M. U. P.
- Cohen, Saul Bernard (2009): Geopolitics: The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, .
- Csizmadia Sándor – Molnár G. – Pataki G. Zs. (szerk.) (1999): Geopolitikai szöveggyűjtemény. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest
- Dias, Carlos Manuel Mendes (2005): Geopolítica: Teorização Clássica e Ensinaamentos. Editora Prefacio, Lisboa, 301.
- Doods, Klaus – Atkinson, Dacid (eds.) (2000): Geopolitical Traditions. A Century of Geopolitical Thought. Routledge, London–New York
- Fernandes, José Pedro Teixeira (2002): Da Geopolítica clássica à Geopolítica pós-moderna: entre a ruptura e a continuidade. *Política Internacional*. 26, Outono-Inverno, 161–186. • [WEBCÍM >](#)
- Fernandes, José Pedro Teixeira (2003): A Geopolítica

(Monsoon Coastland). „Az az egész terület, amely a szibériai jeges síkság peremvidékétől Beludzisztán és Perzsia száraz és forró partvonalaig terjed, megközelíthetetlen volt a tengeri hajózás számára. A térséget, mivel korábban gyakorlatilag járhatatlan volt, a vasútvonalak nyitották meg, s amely nyitás a közeljövőben a légi utakkal folytatódik; ez forradalmasítja az embereknek a világ nagyobb földrajzi realitásaihoz való viszonyulásait. Nevezzük el ezt a nagy régiót a kontinens magterületének” (Mackinder, 1919, 96.).

A koncepció újrafogalmazásának alapját az 1918 után bekövetkezett változások adták. Az első világháború befejezését követően eltűnt három nagy európai kontinentális birodalom, és Németország helyzete is megváltozott. Oroszországban a bolsevikok kerültek hatalomra. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Törökország szétesett. Ez utóbbi Európából is kiszorult. Németország vereséget szenvedett. A szárazföldi és a tengeri hatalom vetélkedése, azaz a nemzetközi viszonyok alakulása

Clásica Revisitada. Nação e Defesa. 105, 221–244. •

[WEBCÍM >](#)

Font, Joan Nogué – Ruffi, Joan Vicente (2001): Geopolítica, identidad y globalización. Editorial Ariel, Barcelona • [WEBCÍM >](#) (portugálul)

Mackinder, Halford John (1904): The Geographical Pivot of History. Geographical Journal. 23, 421–437. • [WEBCÍM >](#)

Mackinder, Halford John (1919): Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction. Constable and Company, London • [WEBCÍM >](#)

Mackinder, Halford John (1943): The Round World and the Wining of the Peace. Foreign Affairs. 21, 4, 595–605. •

[WEBCÍM >](#)

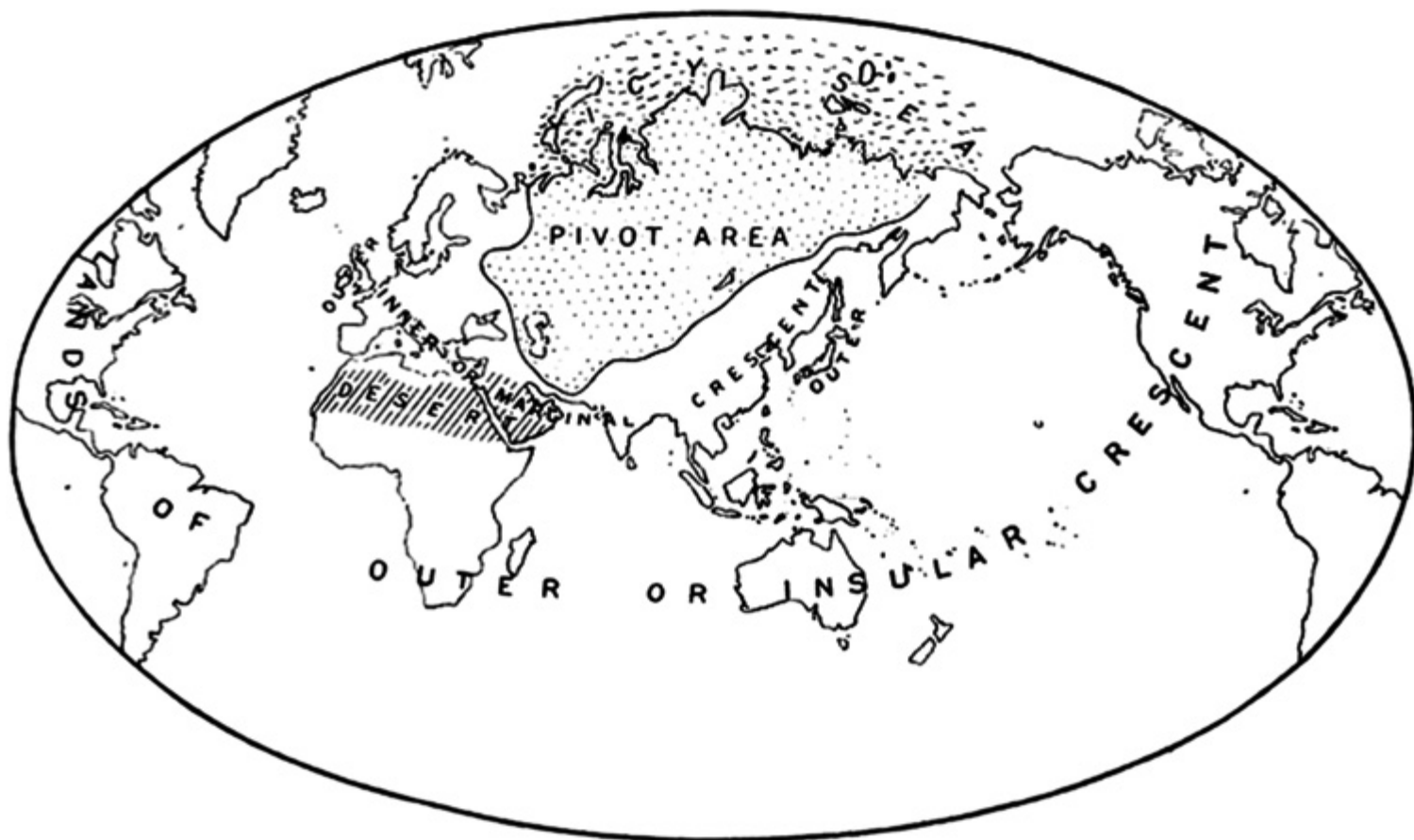
Molnár Gusztáv (2008): A mackinderi képlet, avagy a geopolitikai egyensúly esélyei. Korunk. 11, 46–58. •

[WEBCÍM >](#)

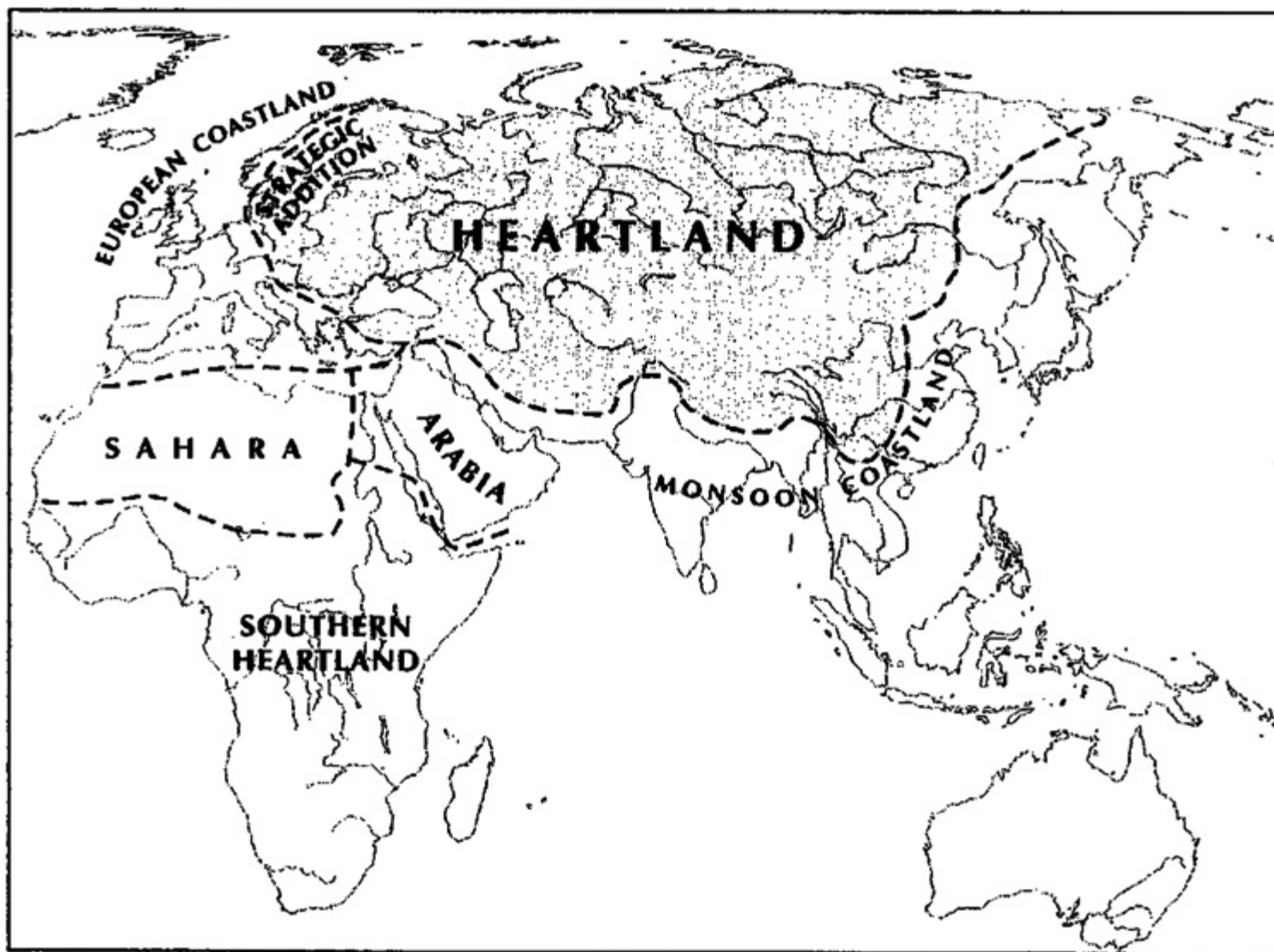
Sloan, Geoffrey: Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now. In: Gray, Colin S. – Sloan, Geoffrey (eds.) (1999): Geopolitics, Geography and Strategy. Frank Cass, London–Portland, 15–38. •

[WEBCÍM >](#)

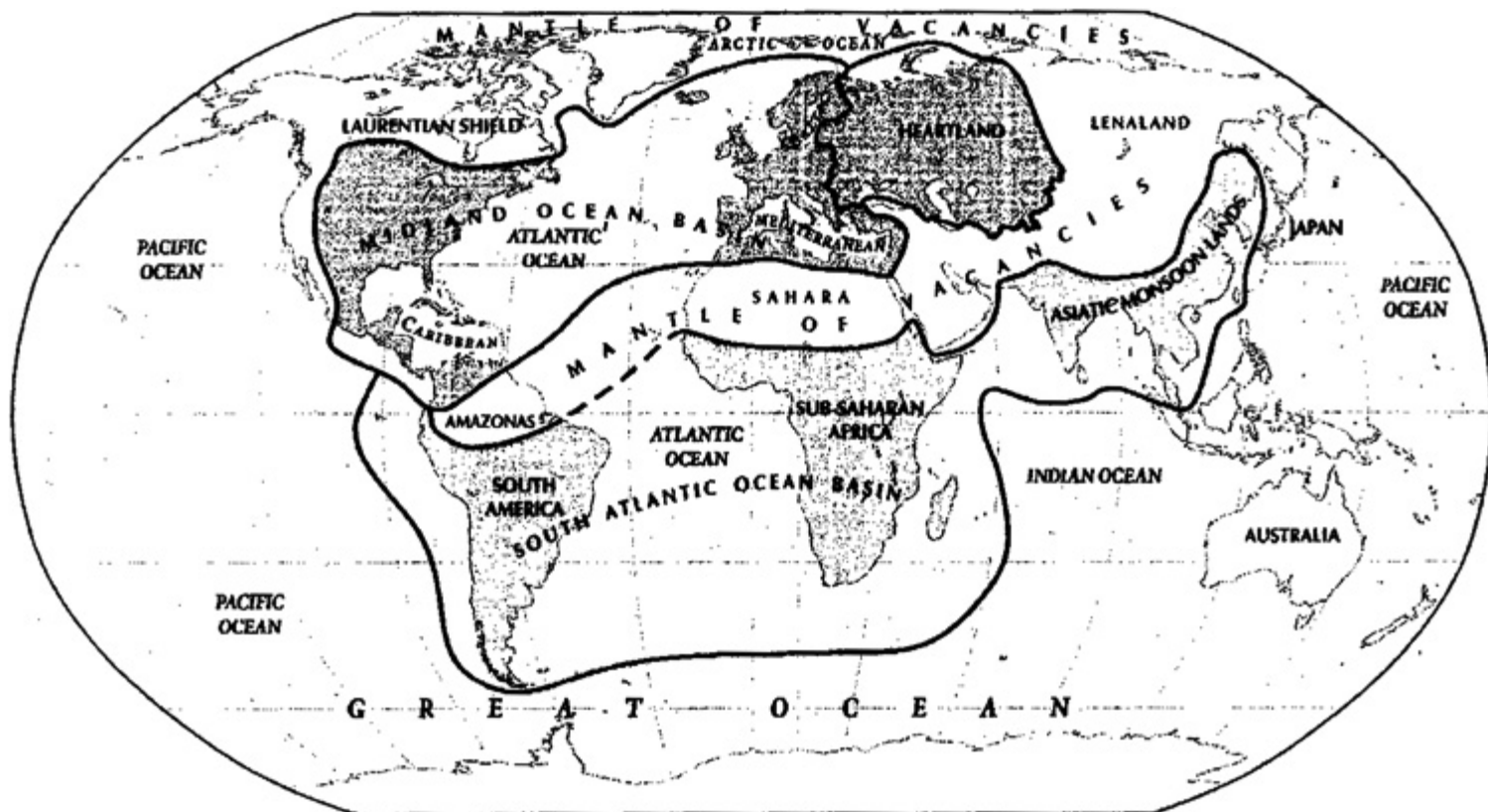
The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia. • [WEBCÍM >](#)

1. ábra • A kulcsövezet (Pivot Area), 1904 (Forrás: Mackinder, 1904, 435.) <

2. ábra • Mackinder világa 1919-ben (Forrás: Cohen, 2009, 15.) <

3. ábra • Földközi- óceán és a Léna-vidék, 1943 (Forrás: Cohen, 2009, 17.) <